

Jerzy **Z nowszych badań**
JAROWIECKI **nad prasą dla dzieci i młodzieży**

(na marginesie tomu „Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis 188.
Studia ad Bibliothecarum Scientiam
Pertinentia XIII”
pod red. Władysława Marka Kolasy,
Kraków 2015, s. 322, ilustracje)

*Latest research into magazines for children
and adolescents*

Stosunkowo niedawno miałem okazję napisać, że w ostatnich latach nastąpił ożywiony rozwój badań nad historią prasy polskiej XIX i XX wieku na gruncie różnych dyscyplin naukowych, w tym szczególnie nad prasą dla dzieci i młodzieży. Do niedawna niewiele miejsca jej poświęcano, mimo że wpisała się ona i wpisuje nadal w system polskiej kultury. Od dziesiątków lat czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa odgrywają niezwykle ważną rolę w procesie wychowania i kształcenia, przekazując idee i wzorce zachowań, kształtując postawy patriotyczne, wzmacniając poczucie tożsamości narodowej, poszerzając wiedzę, dostarczając rozrywki. Nic też dziwnego, że w różnych ośrodkach akademickich powstają prace poświęcone tym czasopismem jako efekt zainteresowań prasoznawców, historyków prasy, pedagogów oraz historyków literatury dziecięcej i młodzieżowej, socjologów i antropologów kultury¹.

Wydawało się, że najwięcej uwagi poświęcono dotąd czasopismom ukazującym się przed 1918 rokiem. Tradycja polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży sięga XVIII wieku, kiedy to pojawiły się pierwsze magazyny tłumaczone z periodyków obcych na język polski, np. niemiecki „Der Kinderfreud” (1775–1782) ukazywał się w Warszawie pt. „Przyjaciół Dzieci” (1789–1792). Oryginalne polskie czasopiśmiennictwo zapoczątkowały w XIX w. „Rozrywki dla Dzieci” (1824–1828) wydawane przez Klementynę z Tańskich Hoffmanową, które miały zastąpić obce periodyki. Czasopismo to miało swoją kontynuację emigracyjną w Paryżu ukazując

¹ Por. J. Jarowiecki, *Prasa dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w Polsce w latach 1918–2000*, Wrocław 2016, s. 7.

się pt. „Nowe Rozrywki dla Dzieci” (1834). Na ogół wiadomo, że na przełomie XIX i XX wieku ukazywały się liczne tytuły tych czasopism jako samodzielne tytuły lub jako dodatki do pism dla dorosłych. Polscy pedagodzy i literaci często podejmowali bardziej lub mniej udane próby ich zakładania i redagowania. Spośród nich w Królestwie Polskim wywodzili się tacy jak Ignacy Kajetan Chrzanowski („Tygodnik dla Dzieci”, 1829), Stanisław Jachowicz („Dziennik dla Dzieci”, Warszawa 1830), Jan Kanty Chrucki („Ziemomysł”, Warszawa 1830), Jan Leon i Karol Sienkiewicz („Skarbiec dla Dzieci”, Puławy 1830). Po powstaniu listopadowym pojawiły się: „Magazyn dla Dzieci” (wyd. Glücksberg, Warszawa 1835–1836), „Motyl” (Józef Żochowski, Warszawa 1943), „Zorza” (Paulina Krakowowa, Walentyna Trojanowska, Warszawa 1843–1844)².

Podobne inicjatywy wydawania czasopism adresowanych do młodego czytelnika podejmowano na obszarze Galicji (zabór austriacki). Przykładowo, przypomnieć nie zawadzi tytuły wydawane we Lwowie, m.in. „Przyjaciela Dzieci” (1848–1852) redagowanego przez Franciszka Ksawerego Bełdowskiego; „Wianki” (1851) Julii Goczałkowskiej; „Czytelnię dla Młodzieży” (1860–1861) Karola Cieszewskiego³. Skromniejsze inicjatywy pojawiły się w zaborze pruskim. Nie sposób wymienić wszystkich tytułów, bowiem po powstaniu styczniowym oraz po uzyskaniu autonomii w 1867 roku przez Galicję nastąpił ożywiony ruch wydawniczy, o czym szerzej pisze Władysław Marek Kolasa w recenzowanym tomie (s. 4).

Przechodzę zatem do właściwego omówienia tomu, będącego pracą zbiorową. Powstała ona w Instytucie Nauk o Informacji (poprzednio Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa) Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, w którym od lat prowadzone są badania nad historią prasy i jej bibliografią, powstawały tu liczne artykuły i monografie oraz wydawane jest własne czasopismo. Od trzech lat Instytut prowadzi projekt badawczy finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (grant na temat: *Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*). Recenzowany tom zawiera część prac realizowanych w ramach tego projektu, łącznie 14 artykułów oraz 3 recenzje. Tom otwiera rozprawa Władysława Marka Kolasy pt. *On the Statistics and Geography of the Polish Press in the Period between the Uprisings*

² Szerzej na ten temat: P. Chmielowski, *Czasopisma polskie dla młodego wieku*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, pod red. J.T. Lubomirskiego, Warszawa 1865, t. 3, s. 110–158; J. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do 1864 r. Zarys rozwoju: wybór materiałów*, wyd. zmienione, Warszawa 1973; J. Cieślowski, *Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław 1975; K. Kuliczowska, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918. Zarys monograficzny: materiały*, Warszawa 1975; R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie prasy. Studium historyczno-porównawcze*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, Prace Literackie” XXI, 1981, nr 507.

³ I. Socha, *Pierwsze czasopisma na Śląsku Pruskim*, „Gliwice” 1996, nr 2, s. 4–7; S. Grabowski, *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2009; *Stare i nowe opracowania dla dzieci i młodzieży*, pod red. B. Olszewskiej i E. Łuckiej-Zajac, Opole 2013; J. Jarowiecki, *Dzieje prasy we Lwowie do 1945 roku*, Wrocław–Kraków 1999.

(1832–1864) — (*Statystyka i geografia prasy polskiej w okresie międzypowstaniowym (1832–1864)*). W tym miejscu wypadnie przypomnieć, że W.M. Kolasa jest już uznanym medioznawcą i autorem licznych rozpraw, a przede wszystkim prac bibliograficznych⁴ oraz ważnych nie tylko dla historyków prasy dwóch monografii, a mianowicie: *Prasa w Krakowie w dekadzie przemian 1989–1998: rynek, polityka, kultura* oraz przede wszystkim *Historiografia prasy polskiej do 1918. Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009* (2013), opublikowanych przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Rozprawa zawiera zwięzłą charakterystykę rozwoju prasy polskiej w okresie zaborów w latach 1832–1864. Autor posługuje się metodami, które już wcześniej wykorzystał w nowej monografii pt. *Historiografia prasy polskiej*, o czym informuje w przypisie 1 (s. 3). Tekst ma charakter oryginalny, wzbogaca dotychczasowy stan badań nad dziejami prasy w wymienionych latach, dopełniając ustalenia Jerzego Łojka⁵, Danuty Hombek⁶, wykorzystując też istniejące bibliografie Bolesława Korczaka⁷ i Stanisława Zielińskiego⁸ oraz prace różnych autorów, trafnie dobranych, wymienionych w 21 przypisach i bibliografii załącznikowej. Można podzielić pogląd Autora, że wiedza na temat liczbowego rozwoju prasy w kolejnych latach badanego w tytule rozprawy okresu była dotąd niepełna. A jednocześnie należy stwierdzić, iż W.M. Kolasa opisał precyzyjnie jej rozwój ilościowy i rozmieszczenie terytorialnie. Ustalił, że w latach 1832–1864 na ziemiach polskich i na emigracji ukazywało się 626 tytułów, z czego — jak pisał — najwięcej wydawano na ziemiach pod zaborem rosyjskim — 185 tytułów, pod zaborem austriackim — 161, pruskim — 130. Dobrze się stało, że załączonym wykresem (nr 1) uwidocznili zmienność liczby tytułów ukazujących się jednocześnie na przestrzeni badanego okresu, bowiem wzrost tytułów różnie kształtował się poszczególnych zaborach i na emigracji. W pracy ukazane zostały główne obszary przemian jakościowych oraz wybrane determinanty kształtujące rozwój rynku prasowego: warunki ustrojowo-prawne, wydarzenia polityczne (powstanie listopadowe 1830, Wiosna Ludów 1848). Autor trafnie stwierdził, że w całym okresie 1832–1864 główny ton polskiej prasie nadawały centra wydaw-

⁴ W.M. Kolasa, *Bibliografia publikacji o prasie za rok 1996*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, z. 1, s. 101–150 (514 opisów); tenże, za lata 1997, tamże 1999, z. 2, s. 131–198 (707 opisów); tenże, za rok 1998, tamże, 2000, z. 2, s. 191–209 (894 opisów), tenże, za rok 1999, tamże 2001, z. 2, s. 215–321 (969 opisów), nadto za lata 2000–2003 odnotowano 4309 pozycji, tamże 2002–2005; M.W. Kolasa, J. Jarowiecki, *Polska bibliografia prasoznawcza 1986–2001*, Kraków 2005 (6349 opisów).

⁵ J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, z. 1, s. 5–22.

⁶ D. Hombek, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001; taż, *O potrzebie nowej bibliografii polskich gazet i czasopism*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” t. 2 (2010), s. 13–33.

⁷ B. Korczak, *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*, Warszawa 1968.

⁸ S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1834*, Warszawa 1935.

nicze, w których ukazywało się ok. 70% tytułów; były to: Warszawa (136), Lwów (77), Kraków (71), Poznań (47), Wilno (18) — dane te przedstawiono w wykresie 2 (s. 7). Interesująco (a zarazem po raz pierwszy) zaprezentowane zostały wyliczenia W.M. Kolasy dotyczące trwałości gazet i czasopism polskich w latach 1832–1864 (tab. 1). Spośród odnotowanych 626 tytułów większość stanowiły efemerydy (do 1 roku) — 267 (42,6%), powyżej 5 lat trwało 148 tytułów (23,6%), przez 2 lata ukazywało się 118 pism (19,8%), przez 3 lata — 64 (10,2%), 29 przetrwało 4 lata (4,6%). Całość ustaleń Autora (a jest ich więcej) wzbogaca wiedzę o nowe ustalenia.

Kolejny tekst autorstwa Doroty Kamisińskiej, zatytułowany *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku* na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci” zasługuje na uważną lekturę nie tylko specjalistów. Wyszedł spod pióra Autorki, która właściwie zapoczątkowała badania grafiki polskich czasopism ilustrowanych XIX wieku⁹. W swym artykule autorka przedstawiła wyniki badań nad grafiką pięciu ilustrowanych polskich tygodników dla dzieci, wydawanych w trzech zaborach, ukazujących się pod tym samym tytułem „Przyjaciel Dzieci”: we Lwowie ukazywał się „Przyjaciel Dzieci. Tygodnik z rycinami poświęcony nauce i zabawie dzieci” (1848–1852), wydawany i redagowany przez Franciszka Ksawerego Bełtowskiego; kolejnym był „Przyjaciel Dzieci. Pismo poświęcone nauce i zabawie z rycinami” (1861–1866), wydawany przez Anielę z Zimmermanów Zawadzka, a następnie przez Władysława Zawadzkiego, red. odpowiedzialnym został Stanisław Nowiński; w Warszawie ukazywał się „Przyjaciel Dzieci. Pismo tygodniowe” (1861–1915), którego kolejnymi redaktorami byli: Henryk Lewestam, Jan Kanty Gregorowicz, Emil Skiwski, Jan Skiwski, Jan Münheimer, Jan Jaworski; w Pelplinie/Chełmnie „Przyjaciel Dzieci. Pismo sześciotygodniowe z obrazkami dla pouczenia i rozrywki dzieci, młodzieży i starszych osób” (1866–1868) wydawany i redagowany przez Jana i Józefa Chociszewskich; w Poznaniu/Chełmnie ukazywał się „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” (1869–1873).

Autorka z dużą starannością poddała analizie układ graficzny oraz szatę graficzną badanych czasopism, przyjmując swoisty model badania jakościowego, przeprowadzania analizy formalnej i tematycznej ilustracji. Potencjalny czytelnik jej artykułu zapewne z dużą aprobatą przyjmie zobrazowanie zgromadzonych wyników badań w tabelach zatytułowanych: tab. 1: *Badany zbiór* (uporządkowany wg haseł: tytuł, podtytuł, miejsce ukazywania się, redaktor/wydawca, drukarnia, częstotliwość,

⁹ D. Kamisińska, *Grafika polskich tygodników ilustrowanych drugiej połowy XIX wieku na przykładzie lwowskiego „Ogniska Domowego” (1883–1888) i „Strzechy” (1868–1873) oraz krakowskiego „Świata” (1888–1892 i 1893–1895) i „Włościanina” (1869–1873)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, z. 3, s. 39–74; t.ż., *Dessiné ... Francuskie drzeworyty w polskich tygodnikach ilustrowanych XIX w. na przykładzie tygodnika „Wędrowiec” (część 1)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 9–36; t.ż., część 2, tamże 2015, nr 1, s. 9–48; t.ż., *Inspiracje roślinne w zdobnictwie wybranych numerów „Życia” pod redakcją artystyczną Stanisława Wyspiańskiego*, [w:] *Kraków–Lwów, książki, czasopisma, biblioteki*, pod red. H. Kosętki, B. Góry, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 135–147.

analizowany zbiór, tematyka tekstów; tab. 2: *Układ graficzny badanych czasopism* (uporządkowany wg haseł: papier, format, skład, druk, farba); tab. 3: *Szata graficzna badanych czasopism* (kolumna, szpalta, kolor, działy, rubryki, tekst, ilustracje, styl łamania). Tak uporządkowany, zanalizowany materiał badawczy poddała opisowi w podrozdziale zatytułowanym *Analiza formalna i rzeczowa, Wartość artystyczna ilustracji* oraz w tab. 5: *Tematyka ilustracji* (studia, postacie i sceny rodzajowe, widoki, zdobnictwo i sztuka użytkowa, fauna, flora, myślistwo, personifikacja, alegoria, emblematy, fantastyka, dzieje świata). Na podkreślenie zasługuje umiejętność i dobór literatury przedmiotu przez autorkę, którą nie tylko odczytujemy z bibliografii, ale też z dobrze zredagowanych przypisów. Artykuł wzbogacono licznymi ilustracjami.

„Przyjacielem Dzieci” zajął się też Krzysztof Woźniakowski, literaturoznawca i historyk prasy, szczególnie lat wojny i okupacji 1939–1945, autor licznych książek i rozpraw, dysponujący znakomitym warsztatem badawczym, erudyta¹⁰. Rozprawa licząca 33 strony, zatytułowana została *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” w kręgu Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników (kwiecień 1861 — czerwiec 1865)*. Zdaniem autora

warszawski tygodnik [...] najważniejszy periodyk dla dzieci okresu pozytywizmu i jedno z najbardziej reprezentatywnych czasopism tego typu w drugiej połowie XIX wieku, był zarazem pierwszym z „długowiecznych” pism dziecięco-młodzieżowych w dziejach prasy polskiej¹¹.

Trudno byłoby się z tą opinią nie zgodzić, tym bardziej, że cały artykuł ten poglądy potwierdził. Cenne są analizy zawartości czasopisma, które dotąd kwitowano albo zbyt zdawkowymi informacjami¹², albo też „nader powierzchowną i wybiórczą charakterystyką”¹³. K. Woźniakowski — jak zawsze — ustalił wiele nieznanych lub mało znanych szczegółów związanych z najwcześniejszą fazą historii tego długowiecznego wręcz czasopisma. Skoncentrował uwagę na roli zespołu redakcyjnego,

¹⁰ Zob. m.in. K. Woźniakowski, *Marginalia i obrzeża. Szkice o zapomnianych tomikach poetyckich lat 1939–1945*, Opole 2013; tenże, *Prasa, kultura, wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945* [seria I], Kraków 1999; seria II, Kraków 2005; tenże, *Polskojęzyczna prasa gadzinowa czasów okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Opole 2014.

¹¹ K. Woźniakowski, *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Ludu”...*, s. 75.

¹² Informacje o czasopiśmie były stosunkowo skromne, gdyż nie stanowiło ono podstawowego przedmiotu badań, zob. I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju*, wyd. 2, Warszawa 1973; K. Kuliczowska, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918. Zarys monograficzny, materiały*, Warszawa 1975.

¹³ K. Woźniakowski, *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Ludu”...*, s. 75. Chodzi tu o książkę S. Grabowskiego *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001 (rozdział „Przyjaciel Dzieci” czyli długowieczność), s. 45–65. Dobrze jednak, że autor stwierdził, że tekst S. Grabowskiego jest najobszerniejszym spośród prac innych przed nim piszących autorów o „Przyjacielu Dzieci”.

a szczególnie na postaci Fryderyka Henryka Lewestama, Duńczyka z pochodzenia, urodzonego w Niemczech, pomysłodawcy i inicjatora nowego pisma w Warszawie, twórcy jego założeń i koncepcji programowych. Dziennikarz i krytyk literacki, profesor warszawskiej Szkoły Głównej, a następnie Uniwersytetu Warszawskiego zdaniem wielu autorów, przywołanych w przypisie 7 (s. 77) przez K. Woźniakowskiego, na trwałe związał się z polską kulturą.

Wartość recenzowanej rozprawy — to przede wszystkim niezwykle staranna analiza zawartości pisma, co pozwoliło jej Autorowi ustalić, że „Przyjaciel Dzieci” akcentował wyraźnie swoje nastawienie dydaktyczne uwzględniające łączenie „z pożytkiem zabawy obojętnej”. Redakcja znaczną uwagę przywiązywała do umacniania postaw religijnych młodych czytelników. Szczególnie jednak dążyła do kształtowania postaw politycznych, prowadząc rozbudowany dział historyczny, popularyzując wiedzę o przeszłości narodu, wydarzeniach i wybitnych jego bohaterach, biografie literatów, polityków, uczonych, artystów. K. Woźniakowskiemu udało się wydobyć blok publikacji, które — wedle redakcyjnego określenia kategoryzacyjnego — były monotematyczne. Zwrócił też uwagę, że czasopismo zamieszczało liczne wiadomości popularnonaukowe z dziedziny szeroko pojętych nauk przyrodniczych, geograficzno-podróżniczych, krajoznawstwa i etnografii. W „Przyjacielu Dzieci” publikowano też teksty literackie, nazwiska ich autorów zestawiał w trzech tabelkach (utwory wierszowane, prozatorskie, utwory drukowane w odcinkach). K. Woźniakowski wręcz modelowo przeprowadził analizę zawartości treści, której wyniki liczbowe przedstawił też w postaci tabeli, grupując poszczególne kategorie publikacji.

Artykuł Renaty Zając pt. *Galicyjski dodatek „Dla Młodszych Dzieci” (1895–1913) na tle polskich dziewiętnastowiecznych czasopism popularnonaukowych* nawiązuje do wcześniejszych badań nad tego rodzaju czasopiśmiennictwem prowadzonych przez Jerzego Myślińskiego¹⁴ i Grażynę Wronę¹⁵. Autorka przypomniała, że w latach 1800–1914 na polskim rynku prasowym funkcjonowało 30 czasopism oraz że w okresie 1864–1900 „wykształcił się model periodyku popularnonaukowego opartego głównie na krajowym materiale pochodzącym ze współpracy z polskimi naukowcami” (s. 127). Wcześniej polskie czasopisma popularnonaukowe korzystały z zagranicznych materiałów. Ukazując rozwój tych periodyków w latach 1820–1914 (tab. 1) zasadnie zauważyła, że wzrost liczby pism o tym charakterze odpowiadał europejskim tendencjom. Analizując zgromadzony materiał badawczy, wyniki przedstawiła graficznie, w kilku barwnych wykresach (wydawcy, geografia wydawnicza, częstotliwość, żywotność). Oryginalnym osiągnięciem Autorki było przedstawienie badanego periodyku będącego dodatkiem do wydawanego we Lwowie „Miesięcznika

¹⁴ J. Myśliński, *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomii*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, z. 4, s. 477–500.

¹⁵ G. Wrona, *Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku: ewolucja formy i treści*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 2, s. 5–31.

Galicjijskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” (1876–1913). Dodatek ten ukazywał się przez 15 lat, wydano 167 numerów (kolejni redaktorzy: Józef Limbach, Józef Białynia-Chołodecki).

Cennym artykułem wzbogacony został recenzowany tom przez Alfreda Toczka, zrodzonym niewątpliwie z doświadczeń Autora, który w 2013 roku ogłosił niezwykle ważną książkę *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy 1860–1918*. Artykułowi dał tytuł *Czasopisma polskiej młodzieży akademickiej w okresie popowstaniowym (1865–1918). Przegląd informacyjno-bibliograficzny*. Autor oglądowi poddał 42 periodyki, które wydawali polscy studenci w różnych ośrodkach akademickich; na ziemiach polskich 28 (z tego w Galicji 24), za granicą 14 tytułów. Artykuł napisano z dużą rzetelnością, znajomością źródeł i literatury przedmiotu, podobnie jak wcześniej wymienieni Autorzy publikacji.

Taką samą rzetelnością i merytoryczną poprawnością cechują się pozostałe artykuły, które do wiedzy o czasopismach dla dzieci i młodzieży wnoszą wiele ważnych i nowych ustaleń, wychodząc też tematami poza rok 1918. Jedyne jeszcze Sabina Kwiecień dopełniła obraz galicyjskiej prasy swoimi rozważaniami w artykule *Kartka z dziejów żydowskiej prasy dla dzieci i młodzieży w okresie autonomii galicyjskiej*. Na rynku prasowym w Galicji ukazywało się siedem tytułów, autorka poddała analizie następujące: „Mariah” (1903–1924), „Haszahar” [Przedświt] (1907–1914), „Headit Przyszłość” (1913–1914), „Nasze Hasła” (1909–1912), „Zjednoczenie” (1912–1914). Od dłuższego czasu mam okazję zapoznawać się z pracami Autorki. Dysponuje ona dobrym warształem badawczym, umiejętnością wykorzystywania różnych materiałów badawczych, znaczącą erudycją.

Udało się wydawcy, a także redaktorowi tomu pozyskać cennego Autora artykułu pt. *Polskie czasopisma młodzieżowe w Wolnym Mieście Gdańsku*, Andrzeja Romanowa, jednego z wybitnych znawców prasy gdańskiej¹⁶. Dokonał on przeglądu kilku mało znaczących tytułów: „Dodatek Akademicki” — pismo Bratniej Pomocy Zrzeszenia Studentów Polaków Politechniki Gdańskiej (1923–1927), „Nasza Młodzież” — gazetka Oddziału Uczniów Młodocianych Związku Zjednoczenia Zawodowego Polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku (1929), „Zewie” — organ prasowy Gdańskiej Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego (1935), gazetki uczniowskie — „Biuletyn Wychowawczy”, „Z Ławy Szkolnej” (1932–1935), „Marsz Młodych” (1938).

O prasie żydowskiej dla dzieci i młodzieży traktują też autorki dwu rozpraw: Monika Szablowska-Zaremba („Okienko na Świat. Pismo dzieci i młodzieży” 1937–1939) oraz Agnieszka Karczewska („Chwilka Dzieci i Młodzieży” 1925–1937) — dodatek do lwowskiego dziennika „Chwila” (1919–1939). Oba teksty napisano

¹⁶ A. Romanow, *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk 1979; t e n z e, *Gdańsk zapomniany. Szkice z dziejów miasta 1914–1939*, Gdańsk 2000.

z dużą znajomością rzeczy, poddano uważnej analizie i ocenie. Wniosły one do obiegu naukowego wiele nowych informacji dobrze udokumentowanych w przypisach.

Pozostałe artykuły, wzbogacające pod względem merytorycznym recenzowany tom to prace: Iwony Lehmann *Dodatki „Dziennika Berlińskiego” dla dzieci i młodzieży w latach 1937–1938* (s. 157–183); Marty Nadolnej-Tłuczykont *Czasopisma dla dzieci wydawnictwa Egmont Publishing (1990–2015)*; Doroty Michułki *„Wiedza rozsypana” i dziecko w świecie hipertekstowego czytania*; Agnieszki Maroń *Szkice o współczesnych włoskich czasopismach poświęconych literaturze dziecięcej (włoska literatura dziecięca w II połowie XX wieku)*.

Z dużą satysfakcją przeczytałem recenzowany tom, bo powstał w środowisku utalentowanych autorów, rzetelnie traktujących przedmiot badań, dysponujących opanowanym warsztatem i literaturą przedmiotu. Niewątpliwie na taki kształt tomu i jego zwartość mieli wpływ recenzenci i redaktor naczelny.